

Horváth Attila

A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon

Educational Policy of the Soviet Dictatorship in Hungary

Összefoglalás

A szovjet típusú diktatúrában a hatalomgyakorlás a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrollálhatatlan diktatórikus kormányzásban jelent meg. A többnyire marxizmus–leninizmusnak nevezett ideológiát mint egyfajta „államvallást” kényszerítették rá a lakosságra. Az óvodától az egyetemig, a felnőttoktatástól a médiáig mindenhol a hivatalos tanokat sulykolták az emberek fejébe, mint olyan tanokat, amelyek minden kérdésre választ adnak. A kommunista párt az iskolát is az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközévé kívánta tenni. Az 1950-es tanterv célként tűzte ki, hogy az iskola „tanuló ifjúságunkat Népköztársaságunknak öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűségés fiává, a szocializmus építőjévé nevelje”.

Summary

In a dictatorship of the kind built by the Soviets, power was exercised in every sector in the form of rough, unvarnished and uncontrollable governance. The ideology termed, in most places, Marxism-Leninism was imposed on people as a kind of a “state religion”. From kindergartens to universities, from adult education to the media, the official doctrines were hammered into the heads and claimed to give answers

---

DR. HABIL. HORVÁTH ATTILA, intézetvezető egyetemi docens, PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (horvath.attila@jak.ppke.hu).

to just about any question. The communist party wished to use schools for creating obedient citizens. The 1950 curriculum set the objective to “teach pupils to become conscious, disciplined citizens of the People’s Republic, who are loyal to the working class and build Socialism.”

A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA FOGALMA

A szovjet típusú diktatúra önálló és jogilag végleges közjogi berendezkedés, nem pedig egy kivételes állapot, amelyet az alkotmány rendelkezései értelmében meghatározott feltételek mellett csak háború vagy valamilyen rendkívüli helyzet esetén vezetnek be, s amint ez a rendkívüli helyzet megszűnik, visszaállítják az alkotmányos rendet.¹ A szovjet típusú diktatúra tehát új, önálló közjogi kategória, amelyben – a Szovjetunióban 70 éves, Magyarországon 40 éves regnálása alatt – semmi olyan immanens mozgástendencia nem volt tapasztalható, ami a fennálló rendszer gyökeres megváltoztatására utalt volna.² A totális diktatúra egyébként is megreformálhatatlan, zárt rendszer. Ezt jól bizonyították az erre irányuló, elvetélt kísérletek.³ A reformok következetes elutasítása nem politikai tévedés volt, hanem éppen a rendszer logikájából következett.⁴

Egy szűk hatalmi elit a modern, 20. századi igazgatási technika alkalmazása révén tudta kialakítani a totális diktatúrát. A társadalmi uralom olyan formája jött létre, amely semmilyen korlátozást nem tűrt el, az élet minden területét ellenőrzése és irányítása alá akarta vonni.⁵ A hatalomgyakorlás a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrollálhatatlan diktatórikus kormányzásban jelent meg. Ez a kizárólagosság szükségképpen a társadalom autonóm politikai mozgásterének teljes kiiktatásához vezetett, amelyet az uralomgyakorlás technikájának leegyszerűsítésével értek el. A hatalommegosztás elvét tagadva, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosítva, egy hierarchikus, rendkívül centralizált államszervezetet építettek ki, amelyet az állampárt irányított és ellenőrzött. Így az egyes állam- és pártfunkciók összefonódtak.

A központi hatalom az élet minden, még a korábban a politikától távol eső részét is irányítani kívánta.⁶ A politika, a gazdaság, a társadalom, a kultúra vonatkozásában minden kérdést egy szűk elit döntött el, amelynek élén korlátlan hatalommal bíró diktátor, a „főtítkár” állt.⁷ A Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán (1934. január 16. – február 10.) a főtítkárt már nem is választották.⁸

A bolsevik típusú párt a hatalomkoncentráció és a totális diktatúra biztosítékeként működő szervezet lett. A párt – mint államilag tételezett jogszabályok felett álló testület – az egész államszervezetet, illetve a társadalom minden szféráját ellenőrzése és irányítása alatt tartotta. A társadalom, az állam, de még a párt feletti totális ellenőrzést is a terrorisztikus eszközöket is alkalmazó titkosrendőrség gyakorolta, amely a tényleges ellenségen túl a potenciális és önkényesen kiválasztott ellenfeleket is likvidálta. A politikát kriminalizálták, és bárkit, bármilyen ürüggyel

(még a legfelsőbb vezetők közül is) felelősségre lehetett vonni, akár halálra is lehetett ítélni.⁹

Az uralkodó elit irányította szinte minden részletre kiterjedően a gazdaságot, a termelést és az elosztást. A történelem során nem akadt még egy uralmi rendszer, amely az anyagi juttatások és a szankciók ilyen széles körű rendszerét alkalmazta volna. Az uralkodó elit rendelkezett a hír és az információ monopóliumával, kezében tartotta a tömegkommunikációt és a propagandát.

A többnyire marxizmus–leninizmusnak nevezett ideológiát mint egyfajta „államvallást” kényszerítették a lakosságra.¹⁰ Azt állították, hogy a kommunista párt a „proletariátus élcsapata”, és a kommunista (szocialista) rendszer Marx és Lenin elképzelései szerint építi fel a „tökéletes társadalmat”, ahol mindenki „szükségei” szerint jut hozzá a földi javakhoz. Valójában sohasem a proletariátus, hanem a pártelit gyakorolta a hatalmat. Még ha el is hinnénk, hogy a párt vezetői a proletariátus érdekében kormányoztak, az is csak olyan mitológiai formában történhetett volna, mint ahogy „XIV. Lajos közvetítésével Isten uralkodott” Franciaországban.

A totális diktatúra nemcsak terrorizálta a társadalmat, hanem megpróbálta a saját érdekeinek megfelelően átalakítani. A lakosságot militarizálták¹¹ és atomizálták, igyekeztek megsemmisíteni a társadalom szerves, alulról fölfelé való szerveződését, önálló létét, a civil társadalmat, meggyengíteni a családot, a tradíciókat, a régi szokásokat, a szülőföldhöz való kötődést, a nemzeti érzést. Megkísérelték felszámolni az egyházakat, a vallásosságot; betiltották a pártokat, egyesületeket, a civil mozgalmakat és szervezeteket.

Mindebből következett, hogy a szovjet típusú diktatúra 70 év alatt nem képes emberhez méltó társadalmi körülményeket teremteni. Az egyént gúzsba kötötték, otthonában, a munkahelyén, az iskolában, sőt a magánéletében is korlátok vették körül; a hatóságok, illetve „önkéntes” segítők folyamatosan szemmel tartották, ellenőrizték. Arra nézve, hogy ez a rendszer milyen hatást gyakorolt az egyéni kezdeményezőképessegre, elég csak az Egyesült Államok elnöke szakértőjének, Zbigniew Brzezinskinek¹² a véleményére hivatkozni, aki szerint a hatalmas Szovjetunió 74 éves fennállása alatt nem produkált egyetlen találmányt sem (kivéve talán a haditechnika terén történt néhány újítást), amely a világpiacon versenyképes lett volna.

A MARXIZMUS–LENINIZMUS MINT KÖTELEZŐ IDEOLÓGIA

A szocialista országokban teljesen mást jelentett az ideológia, „mint a demokráciákban. Az ún. marxizmus–leninizmust hivatalos elméletként, a központi akarat által közvetített, világnézeti jellegű eszmerendszert a hatalom közvetlen igazolására használták fel. Egyúttal minden más elméletet hibásnak, a társadalomra károsnak és az államra nézve ellenségesnek minősítettek. A totális diktatúra vezetői ugyanis felismerték, hogy az erőszak önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a társadalmat tartósan integrálja. A marxizmus–leninizmust egyfajta „valláspótlékként”¹³ használták fel, amely annyira hiányzott a francia forradalom idején a jakobinusoknak, most ezzel az ideológiával a tömegek aktív támogatását remélték.¹⁴ Fogalomrendszerükben a

marxizmus–leninizmus az „Isten”, Moszkva az „egyházszékhely”, a forradalom „Jézus második eljövetele”, a kapitalisták büntetése a „Pokol”, Trockij az „ördög”, és a kommunista társadalom az „eljövendő királyság”.¹⁵

A marxizmus–leninizmus valóban vonzónak tűnhetett olyanok szemében, akik egyébként kilátástalannak látták egyéni sorsukat. Leginkább a szegényeknek a gazdagok iránt érzett ellenérzését igyekezett kihasználni.¹⁶ Fő tételei minden különösebb fáradság nélkül elsajátíthatók, mindemellett Marx fő művei (például *A tőke*) gyakran igen homályosak, bonyolultak, és rendszerint rengeteg kétértelmű megfogalmazást tartalmaznak. A hosszú és komplikált művek elemzésére külön ideológusi osztályt alakítottak ki, amelynek a nézeteit senki nem cáfolhatta meg. A bírálók ugyanis nehéz helyzetben voltak a többféleképpen értelmezhető mondatok elemzésénél. A közember pedig az egyszerű eszmék mellé állt, és nem törte a fejét a bonyolult részleteken. A marxizmus–leninizmus eszmerendszerének propagálását nagyban elősegítette, hogy a szocialista országok társadalmi zárt rendszerben éltek, ahol a hivatalos ideológián kívül más hatások nemigen érhettek. Mindemellert kidolgozott nyelvi klisék alkalmazásával segítették a valóságot leegyszerűsíteni, és ellenségként beállítani mindenféle „burzsoá eszmét”.

Az ideológiai nevelés az óvodában elkezdődött, a középiskolákban már a világnézetünk alapjai elnevezésű, a felsőoktatásban pedig a dialektikus materializmusnak nevezett tantárgyat oktatták, sok helyen szigorlati vizsgával zárva. A munkahelyi pártalapszervezetek pedig a dolgozók körében tovább folytatták az ún. világnézeti nevelőmunkát. Mindezeket a tananyagokat, propagandakiadványokat, brosúrákat, kátékat ideológusok légiói gyártották a napi politikai elvárásoknak megfelelően. Az ideológiának pedig ki kellett terjednie az élet minden területére (a művészetek, az irodalom, a zene, a nyelvészet), hiszen e nélkül olyan veszélyesen szabad területek maradhattak volna, ahol eltérő értelmezések is megszülethetnek.

A marxizmus–leninizmust mint hivatalos világnézetet az Alkotmányba is belefoglalták. Az 1972. évi módosított Alkotmány (1972. évi I. tv. az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről) 3. §-a szerint: „A munkásosztály marxista–leninista pártja a társadalom vezető ereje.” Az eredményekkel nem lehettek túlságosan elégedettek a pártvezetők, hiszen a Magyar Szocialista Munkáspárt XI. Kongresszusán (1975. március 17–22.) újfent megfogalmazódott: még aktívabban kell munkálkodni azon, hogy a lakosság elfogadja a szocialista ideológiát, harcba kell szállni a marxista–leninista eszmeiséggel szemben álló nézetek leküzdéséért, illetve általánossá kell tenni a „szocialista erkölcsöt”.¹⁷

A marxizmus–leninizmus dogmatikájának kizárólagos értelmezési előjoga mindig a főtitkárt illette meg. Így lett marxizmus Sztálin „korszakalkotó” nyelvtudományi munkája¹⁸ és közgazdasági „munkássága”,¹⁹ majd Nyikita Szergejevics Hruscsov programja a szűzföldek feltöréséről,²⁰ Brezsnyev doktrínája a „fejlett szocializmus” elméletéről.²¹ Mindeközben Hruscsov kiátkozta Sztálint, Brezsnyev elvetette Hruscsovot, Andropov elhatárolta magát Brezsnyevtől, végül Gorbacsov minden elődjétől. Minden egyes fordulat után a tankönyveket és a vonatkozó szakirodalmat le kellett cserélni, vagy át kellett írni. A bukott főtitkárokra pedig többé nem hivatkoztak. E jelenség

egyik legjellemzőbb példája a szovjet típusú diktatúra egyik legfegyvelmezettebb hívének, Dolmányos Istvánnak az esete, akinek *A Szovjetunió története* című könyvét azért tiltották be, mert a mű megírása után Hruscsovot leváltották. Miután Dolmányos leadta a kéziratot, már nem tudta követni a napi politikai eseményeket.²² A szovjet főtitkárok elméleteiket hűbérjogként továbbadták „nemzeti kiszerelesre” helytartóiknak. Ennek révén lehetett marxizmus Romániában a falurombolás, Kubában pedig Castro sajátos diktatúrája.

Magyarországon Rákosi Mátyás – a sztálini mintát követve – az extenzív ideológiai propagandát alkalmazta. Ez kevésbé a meggyőzést, mint inkább a társadalom reprezentív mozgósítását kísérte meg. A naponta sorra kerülő propagandisztikus rendezvények, a *Szabad Nép*-félórák stb. a potenciális ellenfelek megtörését, ellenállásának leszerelését szolgálták a munkahelyeken, az iskolákban, a mozikban, a színházakban, a tömeggyűléseken. Rákosi vagy Sztálin nevének elhangzásakor lelkesen vastapsnak kellett kitörni. Ezzel még a passzív ellenállást is rögtön letörték, hiszen csak nagyon kevesen merték vállalni, hogy ülve maradnak, és nem tapsolnak.²³

A Kádár-rendszer a későbbiekben már az ideológiai meggyőzés manipulatív és kevésbé konfrontálódó formáját választotta, de nyilvánvalóvá vált, hogy már maguk a vezetők sem hisznek a hivatalos irányvonalban, a hatalomgyakorlás során pusztán technikai eszközként kezelték a marxizmus–leninizmus elméletét. Aczél György²⁴ így vélekedett Kádárról: „...jellemző vonása: az ideológia mély lebecsülése. Miközben az ideológia jelentőségéről vezetett üléseket, maga is hangoztatta fontosságát, legbelül nullának, kártékony dolognak tekintette... Az ideológia tolldíszként maradt meg, amit külső és belső okok miatt viselni kellett, de száz és száz megjegyzése tanúskodott arról, hogy mennyire lenézte azt.” A marxista oktatókat is megvetette, „és úgy tekintette őket, mint akiket el kell tartani anélkül, hogy bármi praktikus hasznuk lenne”.²⁵

Karl Marx és Friedrich Engels elmélete azért is felelt meg ezeknek az elvárásoknak, mert a marxizmus ún. klasszikusai minden további vita kizárásával, minden helyzetben és mindig végleges véleményt kívántak formálni mindarról, amire csak az emberi tudás és lelemény az emberi civilizáció kezdeteitől rábukkanhatott.²⁶

AZ „INGYENES” OKTATÁS KÉRDÉSE

Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 48. §-a deklarálja a „dolgozók” művelődéshez való jogát. A (2) bekezdésben ezt az alábbi módon fejtí ki: „A Magyar Népköztársaság ezt a jogot a népművelés fejlesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező általános iskolával,²⁷ közép- és felsőfokú oktatással, a felnőtt dolgozók továbbképzésével és az oktatásban részesülők anyagi támogatásával valósítja meg.”

A gazdasági, szociális és kulturális jogok, amelyekhez a művelődéshez való jogot, illetve az ingyenes oktatást is sorolták, az emberi jogok legkevesebbé értelmezhető kategóriái. Elismerésük legtöbbször csak egy óhajt fejezett ki, hisz teljesítésükhöz objektív költségvetési feltételek, illetve kormányzati szándékok kelletek.²⁸ Az állampolgár, akit a szociális jogok megilletnének, egyébként sem követelhetette a bíróság előtt anyagi jogként, mert mértékét az állam teljesen szabadon állapíthatja meg. E jogok

megvalósítása tehát minden államra nézve sokkal nagyobb kihívást jelentett volna, mint a polgári és politikai jogoké. Az állam feladata a szociális jogok érvényesülése érdekében ezen jogosultságokra vonatkozó anyagi és eljárási rendszer kidolgozása, a legsérülékenyebb társadalmi csoportok szükségleteinek megfogalmazása, feltárása, a társadalmi szervezetekkel való együttműködés megteremtése, a korai jelzések rendszerének kiépítése, végül pedig e jogok érvényesítésének ellenőrzése lett volna. Erre azonban a szovjet típusú diktatúra eleve teljes mértékben alkalmatlannak bizonyult.

A szovjet típusú diktatúra általános szegénységet teremtett, emellett az állami költségvetés nem rendelkezett olyan mérvű anyagi lehetőségekkel, hogy az Alkotmányban deklarált gazdasági, szociális és kulturális jogokat valóban biztosítani tudják.²⁹ A civil társadalomnak pedig még a legminimálisabb közreműködését is tilalmazta, így pl. az egyházak, egyesületek, alapítványok, magánszemélyek nem támogathatták még a legszegényebbek, hátrányos helyzetűek továbbtanulását sem.³⁰

Mégis, a szocialista országok kitüntetett helyet biztosítottak e jogoknak, mellyel a kapitalista világrenddel szemben a szocialista rendszer felsőbbrendűségét igyekeztek igazolni,³¹ hiszen propagandisztikus célból irracionális versenyt vívtak a gazdagabb nyugati országokkal. Tették ezt annak ellenére, hogy a szociális juttatásoknak nemcsak az abszolút, de még a kiadásokon belüli relatív részaránya is kisebb volt, mint Nyugat-Európában. Ugyanez vonatkozott az oktatásra is.

Az ún. fordulat éve (1948) után a pedagógusok bérét az 1938-as bérek 20%-ára csökkentették.³² Az iskolák államosítása után óriási pedagógushiány lépett fel. A szerzetes tanárokat sok helyen csak képesítés nélküli tanítókkal tudták pótolni. Ez a gyakorlat az alacsony fizetések miatt évtizedekig megmaradt.³³

Az oktatásügyre – egyben a vidéki lakosságra is – mért újabb csapás az iskolák ún. körzetesítésével történt. Míg Wlassics Gyula³⁴ és Klebelsberg Kunó³⁵ minisztersége idején 1100 népiskolát alapítottak, 1920 és 1930 között 3500 új tantermet létesítettek, és közel kétezer pedagóguslakást adtak át,³⁶ addig az 1945/46-os tanévben működő 7440 elemi iskolából 1988–89-re csak 3526 maradt. Ebből a legtöbbet 1968 és 1979 között zártak be, összesen 1731-et. Mindezt demográfiai okokkal nem lehetett volna indokolni, hiszen amikor az ún. „Ratkó-gyerekek”³⁷ iskoláskorba értek, létszámuk elérte a háború utáni maximumot. Az 1965/66-os tanévben 1 413 512 kisdíák tanult Magyarországon, ennek ellenére 1404 iskolát számoltak fel.³⁸

Annak ellenére, hogy olyan intézményeket is felsőoktatási intézményeknek minősítettek, amelyek Nyugat-Európában hagyományosan középfokú képzésnek számítottak, az 1980-as években Magyarország (Romániával és Albániával együtt) rendelkezett a legalacsonyabb hallgatói aránnyal Európában.³⁹

AZ EGYHÁZI ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSA

Az egyházi iskolák államosítását a Kommunista Párt vezetői zaklatásokkal, koncepció-s perekkel és hatalmas méretű propaganda-hadjáratokkal készítették elő. Az Államvédelmi Osztály 1946–1947-ben sorozatos házkutatásokat és razziákat tartott az egyházi iskolákban, ezekben az esetekben a nyomozók által elrejtett fegyvert és tiltott anya-

gokat „találtak” az „összeesküvőknél”. A letartóztatott diákokból terhelő vallomást vertek ki.⁴⁰ A sajtó agresszív hangon vádaskodott, és erélyes rendszabályokat követelt a „reakció fészkei” ellen.⁴¹

1. táblázat: Az oktatásügyre fordított állami kiadások Európában, a GNP és az összes állami kiadás %-ában, 1985 (* 1984-es adat, ** 1983-as adat)

Ország	Oktatásra fordított állami kiadások	
	GNP %-ában	Az összes állami kiadás %-ában
Ausztria	5,8	8,1
Belgium	6,1	15,2
Bulgária	7,0	15,2
Csehszlovákia	5,1	7,9
Dánia*	6,6	7,9
Finnország*	5,5	12,5
Franciaország*	5,8	12,5
Görögország**	2,4	12,5
Hollandia*	6,9	12,5
Írország**	6,7	9,1
Luxemburg**	5,6	14,1
Magyarország	7,0	8,0
Málta	3,4	7,7
Nagy-Britannia*	5,2	11,3
NSZK*	4,6	9,2
Norvégia	6,7	13,6
Olaszország	5,7	9,6
Portugália	4,2	11,5
Románia**	2,3	7,5
Spanyolország	3,3	14,2
Svájc	4,9	18,6
Svédország	7,7	12,6
Szovjetunió* (Belorusszia és Ukrán SZSZK nélkül)	6,6	10,2

Forrás: Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris, Budapest, 2009, 459. o.

Az egyházi iskolák államosításának érdekében többtucatnyi koncepciót pert kezdeményeztek,⁴² amelyek közül a legnagyobb szabású az ún. Pócspetri-ügy volt.

A propaganda-hadjárat egyik dokumentuma a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának határozata: „Szombaton pedagógusdelegáció keresse fel a minisz-

terelnököt. A delegáció vezetője Béki elvtárs (a Pedagógiai Szakszervezet főtitkára), de a szónok lehetőleg egy felekezeti tanító legyen, aki elpanaszolja a felekezeti iskolák negatív oldalait, követelje a tanítók állami státusba vételét, az egyházi iskolák államosítását. Dinnyés⁴³ válaszában közölje, hogy a pedagógusok 20% fizetésemelést kapnak, és említse meg, hogy a közalkalmazottakról sosem feledkezik meg a kormány. A küldöttség fogadásánál legyen jelen és szólaljon fel Rákosi Mátyás elvtárs is.⁴⁴ Fényképészről, újságírókról gondoskodni kell. Dinnyés választ Horváth⁴⁵ elvtárs készítse el.”⁴⁶

Majd az Országgyűlés kapta az újabb utasítást (1948. június 4-én): „...az iskolák államosításáról szóló törvényt június 15-én kell benyújtani azzal, hogy tekintsenek el a 3 napos bizottsági tárgyalásától. A bizottság 15-én délután 4 órakor üljön össze, és még aznap fejezze be a tárgyalást. A Parlamentben 16-án kezdődjenek meg a tárgyalás. Június 17-én pedagógusgyűléseket kell tartani, ahonnan impozáns küldöttség keresse fel a Parlamentben a pártok és a kormány vezetőit.” Még azt is meghatározták, hogy milyen összetételű legyen a küldöttség, kik szólaljanak fel, és mit mondjanak. „A törvényt szombat délig le kell tárgyalni. Az óvodák is legyenek államosítva.”

Így született meg az 1948. évi XXXIII. tv. az iskolák államosításáról. A törvény a nem állami iskolák (melyek szinte kivétel nélkül egyházi iskolák) és a velük összefüggő tanulóotthonok, továbbá óvodák, a hozzájuk tartozó felszerelések, berendezések és a fenntartásukat szolgáló célvagyon államosítását rendelte el. 6505 iskolát vettek el, ebből 5407 általános és népiskola, 98 tanító(nő)képző és líceum, 113 pedig gimnázium volt (2. táblázat). Az állami státusba került pedagógusok száma megközelítette a 18 ezer főt, és – Sárközy Pál pannonhalmi főapáthelyettes számításai szerint – 2689 szerzetes tanár, tanítónő és óvónő maradt munka és fizetés nélkül.⁴⁷ Az iskolák mellett államosították a kórházakat, az árvaházakat, a szociális és nevelőotthonokat, de még a temetőket is.

Mindezen intézkedések az egyházak közéleti szerepét szinte teljes mértékben felszámolták. Az egyházi oktatás megszüntetésével máig ható csapást mértek az egyházakra, de a nemzeti kultúrára is. Egyúttal lehetetlenné tették az evangelizációt, és negligálták a szülők természetes jogát gyermekeik valláserkölcsei nevelésére, amikor több millió gyermeket kényszerítettek ateista iskolákba. Az államosított iskolákban ezután csak ateista (marxista–leninista, kommunista) és internacionalista világnézet szerint lehetett oktatni.⁴⁸

A tanárok kiválasztására vonatkozólag, Aczél György előterjesztése alapján, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága határozatot hozott arról, hogy az egyetemi és főiskolai felvételnél a jövőben ne csak a munkás-, illetve parasztszármazást vegyék figyelembe, hanem azt is, hogy a jelentkezők megbízhatóan antiklerikális családból származzanak.⁴⁹ Aczél György hozzátette: „...az új tanítóképzőkbe vallásos szülők gyermekei ne kerüljenek, mert az alapkérdés mégis csak a pedagógusoknál dől el.”⁵⁰

Az egyházi iskolák államosításakor a kultuskormányzat ígéretet tett, hogy az iskolákban megmarad a kötelező hitoktatás, mely ígéretet természetesen nem tartották be. Az 1949. évi 5. sz. tvr. „fakultatívvá” tette a vallásoktatást, de azt is csak az általános iskolákban és a gimnáziumokban engedélyezték, a többi iskolában (szakközépis-

kola, szakmunkásképző stb.) nem. Miután a 14–18 éves korosztály 50%-a szakmunkásképzőbe és szakközépiskolába járt, így a hitoktatás lehetőségéből a fiatalok mintegy felét eleve kizárták. Továbbá nem lehetett hitoktatást tartani az óvodai és a főiskolai, egyetemi, tanító- és óvónőképző intézeti hallgatók számára sem. A törvény születése után óriási energiák mozgósításával indult meg a harc azért, hogy minél kevesebb szülő írassa be a gyermekét a „szabadon választható” tantárgyra.

2. táblázat: Az egyházi iskolák államosítása

Egyházak	Létszám	Elemi iskola	Középiskola	Megmaradt intézmények
izraelita	130 000	26	13	1 gimnázium
evangélikus	480 000	342	21	
református	2 010 000	1184	46	1 gimnázium
katolikus	6 500 000	2885	301	8 gimnázium
egyéb	4 504	381		10 gimnázium

Forrás: Mészáros István: ...Kimaradt tananyag... Diktatúra és egyház 1945-1956 I. Márton Áron Könyvkiadó, Budapest, 1993, 71–72. o.

Darvas József vallás- és közoktatási miniszternek az iskolai hitoktatás rendjéről 1950. szeptember 15-én kiadott rendelete⁵¹ (amelyet 1957. március 24-én újítottak meg) önmagában is drasztikus módon megnehezítette a hitoktatást. A rendelet értelmében hittanórát csak az iskola épületében lehetett tartani,⁵² és kizárólag az utolsó tanítási óra után. Hittanból nem lehet osztályzatot adni, a vallásstanórákkal kapcsolatban elkövetett mulasztásokért a tanulókat fegyelmi büntetésben részesíteni nem lehetett.

A hitoktatót, egyházi javaslatra, a megyei, illetve a fővárosi tanács bízta meg. A megbízás megtagadható és visszavonható volt attól, „aki a népi demokráciával vagy annak rendelkezéseivel szemben ellenséges állást foglal el. [...] A hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai nevelőmunkával (helyettesítés, felügyelet a kirándulásokon vagy az óráközökben stb.) beosztani nem lehet. A hitoktató nem vehet részt a tantestület értekezletein, és az iskola épületében csak a vallásoktatás alatt tartózkodhatnak.” A hitoktató munkáját, tanmenetét, óravázlatát szigorúan ellenőrizték.

A hittanra beiratkozni minden évben egy meghatározott időpontban lehetett (amit rövid időben határoztak meg, és lehetőleg ütközött a munkaidővel), azon mindkét szülőnek meg kellett jelennie. Az iskola igazgatójának jelentenie kellett a beiratkozók számát a megyei tanácsnak, a névsort pedig elküldeni az illetékes egyházi hivatalba.

Az állampárt városi, községi, valamint iskolai szervezetei, illetőleg a helyi tanácsi művelődési osztályok arra utasították a hitoktatásra jelentkezőket összeíró pedagógusbizottságokat, hogy beszéljék le a szülőket gyermekük hittanra járatásáról. A tanulók hátrányos helyzetbe kerültek a továbbtanulásnál, s az is előfordult, hogy a tanárok egy része kigúnyolta a hittanra járókat.⁵³ A gyermekeiket hittanra beírató szülők munkahelyi személyi lapjára pedig megbélyegző bejegyzés került. Nyomást gyakoroltak az iskolaigazgatókra, hogy a hittanra iratkozók számát minden eszközzel lecsökkentsék.

A hittantanárokkal szemben a legkülönbözőbb ürügyekkel bírósági eljárást indítottak, nemegyszer fajtalankodás hamis vádjával, mely letartóztatással vagy az állásukból való felfüggesztéssel végződött. Ezért 1957 után a hittanórákat már szinte kizárólag papok tartották, hiszen az 1949 előtt kiképzett hitoktatók fokozatosan kiöregedtek, egyéb világi hitoktatói képzés az 1980-as évek elejéig Magyarországon nem volt.

1956 után rövid időre szabaddá vált az iskolai hitoktatás. Olyan sokan jelentkeztek, hogy gondot jelentett a kellő számú hitoktató biztosítása. Nem sokkal a forradalom és szabadságharc leverése után a 21/1957. (III. 24.) sz. kormányrendelet⁵⁴ állította vissza a Rákosi-korszak szabályozását, mely igen képmutató módon kimondta: „A törvény szigorával kell fellépni mindazokkal szemben, akik erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel a vallásoktatáson való részvételre vagy részt nem vételre vonatkozó elhatározást befolyásolni törekcszenek.” A rendelkezést a lehető legszélesebb körű értelmezéssel érvényesítették, a vallásoktatásra való beiratkozásra buzdító prédikációt is büntették.

Az Állami Egyházügyi Hivatal 1974-ben hosszas tárgyalás után állapodott meg a római katolikus egyházzal abban, hogy 1975. január 1-jétől kezdődően heti két alkalommal egy-egy hittanóra tartható a templomokban, a plébániákon azonban nem. A legfeljebb négy létrehozott csoport közül az egyik oktatásának a diákmise után kell elkezdődnie. A hittanoktatásban részt vevők névsorát az Állami Egyházügyi Hivatal helyi szerveinek szigorúan jelenteni kellett. Ilyen feltételek mellett nem meglepő, hogy a hittanra járók száma fokozatosan csökkent. 1949 szeptemberében az általános iskolás tanulók 80%-a, 1951-ben 43,2%-a, 1952-ben 26,4%-a (Budapesten 1,8%-a), 1965-ben 10%-a, 1975-ben 6-7%-a, 1987-ben 3,18%-a iratkozott be hittanórára.⁵⁵

SZOCIALISTA OKTATÁSPOLITIKA

A kommunista párt az iskolát az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközévé kívánta tenni. Az 1950-es tanterv célként tűzte ki, hogy az iskola „tanuló ifjúságunkat Népköztársaságunknak öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje”.⁵⁶ Az oktatási rendszer kiölt minden kezdeményezést a tanulókból, és üldözte az önálló gondolkodást. Az új tantervi programokban, tankönyvekben mindenekelőtt az ateista–marxista világnézet terjesztését írták elő, ennél fogva minden tantárgy oktatásának célrendszerét átszőtték az ideológiai, politikai elemek, melyek aztán megjelentek a kötelezően és egységesen bevezetett tankönyvekben, ellenőrizték a tan- és szakfelügyelők, az iskolák igazgatói és párttitkárai, és ennek a terjesztésére készítették fel a leendő pedagógusokat a főiskolákon és az egyetemeken.⁵⁷

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. évi közoktatási határozata utasításba adta, hogy „olyan ütemben, amennyiben csak gyakorlatilag megvalósítható”, a tankönyvek, a tananyag „sugározza a marxizmus–leninizmus ideológiáját”. Emellett felszólított az ún. „klerikalizmus” és a „burzsoá ideológiák” elleni harcra.⁵⁸

A tankönyvkiadás technikai ellátására 1949-ben létrehozták a Tankönyvkiadót. A tananyag-szabályozás joga teljes mértékben az állampárt hatáskörébe került. Az alsó iskoláktól a felsőoktatásig az egész iskolai tananyagot átírták, a régi tankönyveket kivonták a forgalomból. Az elsőrendű cél volt a mindent átfogó propagandának és manipulációnak alárendelni az oktatást és a tudományt. Így vált pl. Liszenko, biológus és agronómus tanítása szinte megdönthetetlen dogmává,⁵⁹ Engels dialektikus materializmusa és Marx tanai a társadalmi változásokról cáfolhatatlan tétellé.

Az ideológiai propaganda egyetlen tantárgyat sem hagyott érintetlenül. A történelemoktatást a napi politikának rendelték alá. Például Révai József üdvözölte Kosuth Lajos azon tettét, hogy parancsot adott az ellenséggel együttműködő tisztek és mágnások kitelepítésére az ország fővárosából. Szinte nem volt a történelemnek olyan eseménye, amelynek nem lehetett volna valamilyen aktualitást adni. Egy tanfelügyelői jelentésben olvashatjuk: „Colbert rendszerének ismertetése kitűnő alkalmat ad a tervgazdaság célszerű szempontjainak megismertetésére. [...] Az óra legnagyobb hibája az volt, hogy bár a tárgyalt anyagrészt (a parasztság vándormozgalma a 18. században) erre nagyszerű lehetőséget adott, a tanár nem aktualizálta az anyagot a klerikális reakció mai kérdéseire.”⁶⁰

Még olyan tantárgyaknál is követték ezt a módszert, amelytől távol állónak tűnhet a direkt politikai nevelés lehetősége. Néhány idézet a tantervi célrendszerből:

– Fizika: „A természettudományos világnézet kialakítása és ezáltal a dialektikus–materialista világnézet megalapozása. Harc az idealista világnézet ellen.”⁶¹

– Természettudomány: „A szocialista mezőgazdasági termeléshez, a nagyüzemi növénytermesztéshez és állattenyésztéshez szükséges alapvető ismeretek elsajátítása oly mértékben, hogy azokat a leendő nevelő tanításban felhasználhassa.”⁶²

– Földrajz: „A Szovjetunió, a népi demokráciák és a tőkés kizsákmányolás alatt álló országok földrajzának megtanítása – ezen keresztül a szocialista társadalom és gazdaság magasabbrendűségének bemutatása... Harc a sovinizmus, a kozmopolitizmus ellen, a proletár nemzetköziség érzésének ápolása, szocialista hazafiságra nevelés.”⁶³ Így kerültek a földrajz-könyvekbe az alábbi megállapítások: „Délkelet-Európa szocialista országai... a legtöbb fejlett tőkés országnál gyorsabban és főleg egyenletesebben gyarapították gazdaságukat, amelyek szerkezetét... a tervgazdaság jóval arányosabbá tette.”⁶⁴ „A tőkés társadalmakban... visszafejlesztették vagy ki sem építették a tömegközlekedési hálózatot.” „A szocialista nagyvárosok tervszerű fejlesztése a korábban elhanyagolt városrészeket a többivel azonos színvonalra emelte.”⁶⁵

– Rajz: „A szocialista művészetszemlélet kialakítása.”⁶⁶

– Matematika: „Az általános iskola szám- és mértananyagának gyakorlaton alapuló biztos ismerete és áttekintése magasabb szempontból.”⁶⁷ Ez az alábbi matematikapéldákat eredményezte: „Egy francia gyárban 360 munkás dolgozott. A gyártulajdonos a gyári dolgozók harmadát elbocsátotta, mivel az amerikai iparcikkek beözönlése miatt nem tudta termékeit nagy haszonnal eladni. Hány munkás vált munkanélkülivé?” „Egy Koreába kényszerített angol hadosztály létszáma 16 450 katonára volt. 1892 ember megadta magát, 827 meghalt, 1245 megsebesült a koreai és a koreaiak segítségére érkezett kínai csapatokkal vívott küzdelemben. Hány főre csökkent a hadosztály létszáma?”

kent a hadosztály taglétszáma?” „Egy egyénileg dolgozó paraszt 95 kg rozst vetett. Aratás után 1140 kg-ot csépett belőle. Hányszoros a termése? A szomszédos tsz-ben ugyanolyan földön 16-szoros termés volt. Hány mázsás termésnek felel meg? Miért volt ott nagyobb a termés?”⁶⁸

Ezzel párhuzamosan, a tanulóktól szigorúan távol tartották az egyetemes emberi kultúra számos nagy és jelentős alkotását. Ezek zúzdába kerültek, vagy be sem jutottak az országba. Több generáció nőtt fel úgy, hogy ismeretlenek maradtak előttük a művelődés múltjának és jelenének kiemelkedő képviselői, tudósai, filozófusai és gondolkodói.

A pedagógiai elvek, az oktatás módszertanai, a tanítás anyaga mint „tisztá”, „objektív” tudomány jelent meg, amely példaképének a szovjet pedagógiát tartotta.⁶⁹ Nagy Sándor, az ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék vezetője és Horváth Lajos oktatótársa által szerkesztett *Neveléstudományi Tanszék* című könyv hosszú időre meghatározta a magyar pedagógusképzést. A tankönyv *Kommunista nevelés* című fejezetében az alábbiakat olvashatjuk: „Ahogy a társadalmi fejlődés eljut a szocialista formáción keresztül a kommunista társadalomig, éppúgy a nevelés fejlődése is eléri a történelmileg addig ismert legmagasabb minőséget: a kommunista nevelés fokát.” A nevelés célja: a kommunista ember nevelése. „A kommunista ember arculatát a Szovjetunió Kommunista Pártjának programja úgy foglalja össze, mint olyan emberét, aki egyesíti a szellemi fejlettséget, az erkölcsi tisztaságot és a testi tökéletességet.”⁷⁰ Erdey-Grúz Tibor oktatási miniszter a *Szabad Népben* tette közzé, hogy a „szocialista társadalom ugyanazokat a nevelési célokat tűzi ki a szülők és az iskola elé. Mind a családban, mind az iskolában a kommunista nevelés feladatát kell megvalósítani. A kommunista erkölcs elválaszthatatlan a szocialista hazafiság és a Szovjetunió szeretetétől.”⁷¹

A pedagógusképzést szintén ennek a célnak rendelték alá. Az 1961-ig szinte kizárólag szovjet pedagógiai munkákon alapuló tantervek előírták, hogy a pedagógiai oktatás célja „annak tudatosítása, hogy az iskola az osztályharc jelentős eszköze, kultúrforradalomnak, szocialista építésünknek erős fegyvere”.⁷² „Óvó- és tanítóképzőinknek a kommunista pedagógia műhelyévé kell válniuk, meg kell alapozni dialektikus–materialista világnézetüket. Egyidejűleg tanulóinkat a kommunista erkölcs megszabta magatartásra, bolsevik akarati és jellemtulajdonságokra kell nevelnünk. Olyan pedagógusokat kell nevelnünk, akik az óvodákban és az iskolákban pártunk politikája szellemében képesek helytállni.” A tanár „tűnjék ki kommunista nézeteinek és meggyőződésének szilárdságával, állhatatos és hajlíthatatlan pártszerű magatartásával. Ismerje a marxizmus tanítását, és éljen annak megfelelően. [...] Bátran vegyék ki részüket az osztályharcból, az idealista, vallásos világnézet elleni szakadatlan, nyílt adáz küzdelem nélkül nevelésünk terén csak félmunkát végezhetünk”.⁷³

Az oktatás minden szintjére a kornak megfelelő tantervi előírásokat dolgoztak ki. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a korabeli hivatalos álláspontonról így ír: „...az iskolaügy elsődrendű politikai hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felső fokig, mert az elemi fokon éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendékeket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző pontjain, a szellemi gazdasági, politikai és egyéb irányító pontjain hogyan viselkedjék és vezesse a hata-

lom érdekében az ország népét. [...] Az iskolaügyön keresztül az állami apparátusnak módja van, ha tetszik, bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni”.⁷⁴

Az 1971-ben megjelent, *Az óvodai nevelés programja* címet viselő minisztériumi kiadvány (az utolsó, 7. kiadást 1985-ben adták ki) *Az óvodai nevelés célja és feladatai* című fejezetében az óvónőknek előírták: az óvodai nevelés során úgy igyekezzenek, „hogy a gyermekek a dialektikus materialista világnézet megalapozása irányába fejlődjenek”.⁷⁵

Az általános iskolának készült tanterv 1950-ben még a „szocialista emberről” szólt, 1963-ban már a következő célmeghatározást találjuk: „Az általános iskola célja, hogy megalapozza a kommunista ember személyiségének kialakítását. Ennek érdekében nyújtson minden tanulónak egységes, korszerű alapműveltséget, egész oktató-nevelő munkájával céltudatosan fejlessze bennük a kommunista emberre jellemző erkölcsi tulajdonságokat...”⁷⁶ A korabeli oktatási reform kidolgozására létrehozott bizottság ehhez az elvhez még az alábbi iránymutatást tette hozzá: „A tantervek összeállításánál ennek a tételnek kell elsősorban érvényesülnie, nem pedig a tantárgyak mögött álló szaktudomány rendszerének.”⁷⁷ A Művelődési Minisztérium 114/1977. sz. utasításával kiadott, az általános iskolai nevelésről és oktatásról szóló tervezet megállapítja: „... az általános iskola célja, hogy megalapozza a szocialista ember személyiségének az ismeret-világnézet-magatartás egységében történő kialakítását.” A pedagógusnak a „marxizmus-leninizmus” legyen az „embereszménye,” a tanuló pedig „értse a világnézeti harc lényegét, fontosságát”.

Az 1950-es gimnáziumi tanterv szerint a gimnázium feladata, hogy a „tananyagban, az oktató-nevelő munkában érvényesítse a marxista-leninista világnézetet, harcoljon a reakciós, idealista szemlélet ellen... küzdjön a polgári nacionalizmus és kozmopolitizmus ellen...”⁷⁸ Az oktatási miniszter 1955. június 2-i dátummal adta ki a gimnáziumi rendtartást. Eszerint „a párt és a munkásosztály, egész dolgozó népünk érdekeit odaadóan szolgáló, hazaszerető, szocialista emberré kell nevelni, ennek megfelelően marxista-leninista szellemű általános, valamint politechnikai műveltséget és sokoldalú képzést kell adni, tovább kell fejleszteni tanulói kommunista világnézetét és kommunista erkölcsi tulajdonságait.”⁷⁹

Az egyetemek, főiskolák tanrendjében a marxista tárgyak központi jelentőségűvé váltak (dialektikus materializmus, tudományos szocializmus, munkásmozgalm-történet stb.). Az ún. marxizmus-leninizmus a felsőoktatás kötelező tantárgya lett, 1974-re az 55 felsőoktatási intézményben 91 marxizmus-leninizmust tanító tanszék működött. Az 1950-ben kiadott oktatási program szerint: „A marxizmus-leninizmus központi jelentősége azáltal is jusson kifejezésre, hogy minden évfolyamon tanítsák. Felsőoktatásunk középponti előadása során nyerjen a hallgató bevezetést a magyar politikai gazdaságtanba, a marxizmus-leninizmus alapjaiba, a párttörténet nyomán, kiegészítve magyar vonatkozású anyaggal, valamint a dialektikus és történelmi materializmus megismerésébe.”⁸⁰ Szokássá vált, hogy minden tantárgy tankönyve Marx-, Engels-, Lenin- vagy Sztálin-idézettel kezdődött.

A *Világnézeti nevelés a belgyógyászat oktatása keretében* címmel megjelent könyvben⁸¹ az alábbi indoklás jelent meg: „A munka célja, hogy... hatékonyabbá tegye a fiatal ér-

telmiség képviselőinek kommunista szakemberré nevelését.” Ezt a célt sugallta egyik beszédében Kádár János is: „...Néhány hónappal ezelőtt a budapesti orvosegyetemen voltam, s ott kellemes találkozásom volt professzorokkal és más emberekkel. Szóba kerültek az orvostársadalom különböző problémái, a többi között az a kérdésünk, hogy kommunista szakembereket neveljenek. A hallgatók, professzorok jelentős része maga nem kommunista, és ez mégis lehetséges. Itt nincs ellentmondás. Megpróbáltam érzékeltetni, mi a különbség a jelen és a jövő között. Az állam ma az orvosokkal tud dolgozni, bár tudjuk, hogy az orvosok között van kommunista, van szimpatizáns, van politikailag közömbös, és van még reakciós nézetű is. Dolgozunk velük, ha egyébként mint orvosok értenek a szakmájukhoz, és tiszteletben tartják a Magyar Népköztársaság törvényeit. De harminc év múlva ez kevés lesz, és erre gondolni kell. Képzéjék, elvtársak – mondtam –, hogy most egy orvos megnézi a beteg nyelvét, a hátát, megkopogtatja, ír neki receptet, utána még elmélázik, és azt mondja: »De tudja, azért Habsburg Ottó egy okos ember!« S mit csinál a beteg? Elmegy, és el van intézve. De tíz év múlva már fejlett szocialista társadalom lesz, s ezt nekünk tudnunk kell, amikor a jövő embereinek a neveléséről van szó. Most ott ül az egyetem padjában a 18–20 éves fiú vagy lány, aki 40 év múlva mint aktív orvos fog dolgozni. Most 1961-et írunk, akkor 2001-et fogunk írni. Hát mi lesz akkor Magyarországon? Kommunizmus lesz, kommunista társadalom lesz! Képzéjék el, akkor jön a beteg az orvoshoz, az megkopogtatja, felírja, ami kell, és a végén – a mi hibánkból, a mi elkövetett hibánkból –, 40 év múlva azt mondja: »Tudja, az a Habsburg Ottó nem volt buta ember.« Hát ekkor mi fog történni? Akkor nem az orvos, hanem a beteg fog mentőért telefonálni.”⁸²

A tudományos kutatást szovjet mintára alakították át. A tudományos élet legfőbb intézményévé a Magyar Tudományos Akadémiát tették, amely létrehozta intézeti rendszerét, a korábbi kutatóintézeteket pedig beolvasztották az akadémiai szervezetbe. A kutatásokat ezekben az intézetekben végezték, az egyetemek tevékenységét igyekeztek a hivatalosan előírt tananyag oktatására korlátozni. Kádár az alábbiakkal indokolta a magyarországi kutatások visszafogását és nagyfokú ellenőrzését: „Míg a magyar tudósok rohannak a nyugati tudományos eredmények felé, a nyugati tudósok a szovjet tudomány felé rohannak. Egy sor tudományban a legújabb eredmények a Szovjetunióban vannak, és nem Nyugaton. Óriási szovjet tudományos dokumentáció érkezik hozzánk, és az nincs felhasználva. Miért kell nekünk hatalmas összegekért valamit kikutatni, amikor azt már a Szovjetunióban tavaly alkalmazták? Mi jelezzük az egész magyar tudományos világnak, hogy az új típusú szocialista együttműködésekben belül ilyen lehetőségek vannak, s azokat nekünk kötelességünk kihasználni a Magyar Népköztársaság és az egész tábor javára.”⁸³

EGYETEMI FELVÉTELI RENDSZER

A megbízható káderek képzése érdekében vezették be a felvételi vizsgarendszert. Elsőként a 7.870/1948. Korm. sz. rendelet deklarálta, hogy meg kell szüntetni a volt uralkodó osztály műveltségi monopóliumát, ezért a felvételinél a munkás- és parasztszármazásúakat kell előnyben részesíteni.⁸⁴ Darvas József vallás- és közoktatásügyi mi-

niszter 1950 tavaszán a tankerületi főigazgatók értekezletén feladatul szabta, hogy az iskolaigazgatók hívják össze az iskolai intézőbizottságokat, amelyek már az iskolában elkezdik a „káderezést”, és előkészítették a munkás- és parasztfiatalok továbbtanulását.⁸⁵ Az egyetemi felvételi bizottságba a Kar képviselőin kívül bekerültek az állampárt, a szakszervezet és a Dolgozó Ifjúság Szövetsége képviselői is.

Az 1949/50-es tanévtől kezdődően tehát a felvételi vizsga szabályainak megállapítása és lebonyolítása is az állampárt hatáskörébe került. Származás és megbízhatóság szerint különböztették meg az állampolgárokat, a felvételi során elsősorban a szülők háború előtti, 1938-as foglalkozását, illetve osztályhelyzetét vették figyelembe. Kezdetben tizenegy, 1952-től öt kategóriára osztották fel a felvételizőket: munkás, paraszt, értelmiségi, egyéb, osztályidegen. A sokszor önkényesen az utolsó, „X-es” kategóriába soroltak (volt „kizsákmányolók”, kulákok, katonatisztek stb.) gyermekei a legkiválóbb tanulmányi eredmények mellett sem számíthattak a bejutásra. Központi szabályozás írta elő a „munkás-paraszt származásúak” arányát: 1952–1953-ban 60–65%, 1956 tavaszán 58–60%, 1957-ben 50%. Ennek következtében, míg a megfelelő káderralappal jelentkezők szinte kivétel nélkül felvételt nyertek, addig az értelmiségi származásúaknál átlagosan ötszörös volt a túljelentkezés. Ezért is fordulhatott elő, hogy az 1956/57-es tanévben kitűnően érettségizettek 44,2%-a nem tudott továbbtanulni.⁸⁶ A gyengébb tanulmányi eredménnyel bekerült káderek a vizsgákon az elvárások szerint nem bukhattak meg. Azokat a tanárokat, akik mégis követelményeket támasztottak velük szemben, a hallgatók „túlterhelésével” vádolták.⁸⁷

Az 1956-os forradalom bukása után további szigorításokat vezettek be. Kádár az osztálykategóriák alkalmazásánál a szovjet minta még határozottabb követésére utasított, az ösztöndíjak odaítélésén is változtatásokat javasolt: „Semmiféle ösztöndíjat nem munkás és nem paraszt szülők gyerekeinek nem adnék. Ha más kategória akarja, hogy gyereke iskolába járjon, hozzon anyagi áldozatot. De több ösztöndíjat adnék pl. a munkásgyerekeknek, mint a parasztszármazású gyerekeknek – és erre a gondolatra osztálymeggondolás indít.”⁸⁸

A 25/1957. sz. MM-utasítás előírta, hogy a továbbtanulási kérelmeket először az osztályfőnök és az iskola igazgatója vizsgálja felül, elutasítva azoknak a kérelmét, akiknek a szülei részt vettek az 1956-os forradalomban, vagy politikailag kifogásolható magatartást tanúsítottak. Az állampárti vezetés instrukcióinak megfelelően, Szigeti József⁸⁹ előterjesztése alapján arról határoztak, hogy a szülőknél továbbra is az 1938-as kategóriákat vegyék figyelembe. A párt és állami funkcionáriusok gyerekeit olyan „...elbírálásban kell részesíteni, mint általában a szocializmus építésében és védelmében kimagasló eredményeket elért szülők gyermekeit...”⁹⁰ Biztosítani kell, hogy a felvett tanulók 50%-a munkás-, illetve parasztszármazású legyen. Aczél György továbbá azt is javasolta, hogy csehszlovák mintára a felvételnél vegyék figyelembe, hogy a jelentkező megbízhatóan antiklerikális családból származzon.⁹¹ Az egyetemi ösztöndíjak elosztásánál is határozott osztálykategóriákat alkalmazzanak. Az egyetemi felvételi bizottságokba csak MSZMP-párttagok és a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjai kerülhettek be, a bizottságok összetételét, működését a Művelődésügyi Minisztérium ellenőrzése alá vonták.⁹²

A származás szerinti nyílt megkülönböztetést 1963-ban szüntették meg, amikor már ez a fajta diszkrimináció a nómenklatúra gyermekeit is sok esetben hátrányosan érintette (1962. évi 22. sz. tvr., 166/1963 és 167/1963. MM. sz. rendeletek). Mindazonáltal leszögezték: „Igenis a továbbiakban is biztosítani kell majd, hogy a helyek bizonyos részét fenn kell tartani bizonyos kategóriák gyerekei számára... azonkívül munkások és parasztok gyermekei számára.”⁹³ A felsőfokú képzésnél már nem alkalmazták az „osztályidegeneket” és „ellenségeket” kizáró B kategóriás lapokat, de nem szűnt meg az a gyakorlat, hogy minden tanulóról káderlapot vezettek, amelyből kiderülhetett a tanuló „politikai megbízhatósága”.

Az iskolai oktatásban és a felvételi vizsgáknál továbbra is – ha nem is a korábbi merev kategóriákat alkalmazva – előnyben részesítették az F betűvel jelölt „fizikai dolgozók” gyermekeit. Az országos tanulmányi versenyek első tíz helyezettje közül is csak azokat vették fel, akiknek a „magatartása megfelelő”. A Magyar Szabadság Érdemrend,⁹⁴ a Munkás-paraszt Hatalomért Érdemrend,⁹⁵ a Szocialista Hazáért Érdemrend⁹⁶ többek között azzal a privilégiummal járt, hogy a hozzátartozókat – a felvételi vizsga eredményétől függetlenül – felvették a kiválasztott felsőoktatási intézménybe.⁹⁷

Az egyetem elvégzése után a munkahely kijelölése is hatósági feladat lett. A 137/1961. (VII. 7.) MT sz. rendelet az egyetemi hallgatók tervszerű munkába állításáról határozott.

JEGYZETEK

- ¹ Búza László: *Diktatúra és kisebbségvédelem*. Egyetem Barátai Egyesület, Szeged, 1936, 11–12. o.
- ² Nagy Imre 1953-as kormányprogramja vagy az 1968-as gazdasági reformok a rendszer lényegét nem érintették.
- ³ Vajda Mihály: *Orosz szocializmus Közép-Európában*. Századvég Kiadó, Budapest, 1989, 15. o.
- ⁴ Ezért került sor 1968-ban Csehszlovákia megszállására. Breznyev és tanácsadói jól tudták, hogy a sajtószabadság engedélyezése milyen beláthatatlan következményekkel járna rájuk nézve.
- ⁵ A kommunista párttagok kötelezettségeinek felsorolásánál is megtaláljuk ezt az elvet: „...az osztályharcban nincs légüres tér. Ahol nem tör előre a szocializmus, oda behatolnak a kapitalizmus erői. Ahol nem hajtják végre a párthatározatokat, ott teret nyitnak az ellenségnek.” Lásd Pató Imre: *A párttagok jogai és kötelezettségei*. Társadalmi Szemle, 1953/2., 165. o.
- ⁶ A szovjet típusú diktatúra még az öltözködést és a hajviseletet, a divatot is megpróbálta irányítása alá vonni.
- ⁷ Ebben a kérdésben is Leninre hivatkoztak: „A szovjet szocialista centralizmus egyáltalán nem mond ellent az egyszemélyi uralom és diktatúra elvének, mivel az osztály akarát időnként olyan diktátor valósítja meg, aki egyedül többet tehet, és nagyobb szükség van rá.” Idézi Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: *Orosz történelem. A Szovjetunió története II*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 150. o.
- ⁸ Jellemző Sztálin egyszemélyi vezetésére és terrorjára, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán megválasztott Központi Bizottság 71 tagja és 68 póttagja közül 98-an erőszakos halált haltak. A kongresszuson 1225 szavazati és 711 tanácskozási joggal részt vett küldött közül 1108 szintén a terror áldozatává vált. Lásd Takács Gábor: *Intézmények és tisztségviselők a Szovjetunióban 1917–1990*. Oktatási segédanyag. KLTE, Debrecen, 1992, 81. o.
- ⁹ A Szovjetunióban a politikai rendőrség három egymást követő vezetőjét, G. G. Jagodát, Ny. I. Jezsovet és L. P. Beriját főbe lőtték. Sztálin szinte a teljes pártvezetést kivégeztette Buharintól Zinovjevig. Magyarországon ez különösen a belügyminisztereket érintette. Rajk Lászlót kivégezték, Kádár János

- életfogytiglani szabadságvesztést kapott. Zöld Sándor nem várta meg, amíg letartóztatják, öngyilkos lett. Rákosi Mátyást a Szovjetunióba internálták.
- ¹⁰ Leszek Kolakowski szerint: „...egyetlen modern társadalom sem létezhet valamilyen legitimáció nélkül. És ez a legitimáció egy totalitárius társadalomban csak ideológiai természetű lehet. A totális társadalmak és a totális ideológia egymást feltételezi.” Idézi Schmidt Mária: *A jövő végérvényesen megbukott.* In: *Kommunista világ született.* Szerk.: Schmidt Mária, XX. Század Intézet, Budapest, 2008, 12–13. o.
- ¹¹ Sztálin csizmában és félkatonai ruhában járt. A pártvezetés ebben is utánozta a vezért. A pártot Sztálin egyébként is a hadsereghez hasonlította: „Pártunk, ha a vezetőség felépítésére gondolok, a legfelső szinten körülbelül 3–4000 vezetőből áll. Ők úgyszólván pártunk karát képezik. Ehhez jön még középső szinten 30–40 000 vezető, ők képezik a párt tisztjeiből álló hadtestet. Ezután a párt alsó parancsnoki állománya következik, mintegy 100–150 000 fő. Ők bizonyos fókig pártunk altisztjei.” Lásd Pravda, 1937. március 27. A szocialista országok tartották fenn a legnagyobb hadsereget, költötték a legtöbb pénzt fegyverekre, alkalmazták az általános hadkötelezettséget. Emellett számos félkatonai vagy katonai szolgálatra előkészítő szervezetet, mozgalmat működtettek (például MHK-mozgalom, kisdobos, úttörő, ifjúgárda, munkásörtség). A társadalom militarizálásának rendelték alá az oktatást is (külön tantárgy lett a honvédelmi oktatás).
- ¹² Zbigniew Brzezinski (1928–): lengyel származású amerikai politológus, egyetemi tanár. Lásd Charles Gati: *Zbig. Zbigniew Brzezinski, a stratég.* Noran Libro Kft., Budapest, 2014. Magyarul megjelent műve: Zbigniew Brzezinski: *Válogatott írások és beszédek.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, é. n.
- ¹³ Raymond Aron: *Az értelmiség ópiuma.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 5. o.
- ¹⁴ Márai Sándor erről így nyilatkozott: „»Új vallás! – mondják. – A bolsevizmus új vallás!« Lehet. De én ennek a vallásnak csak a papjaival találkoztam. Hívőkkel még alig találkoztam.” Lásd Márai Sándor: *A teljes napló. 1948.* Helikon, Budapest, 2008, 23. o.
- ¹⁵ Robert Nirbet: *A közösség keresése.* Polisz, 2003, 71–72. o.; H. Szilágyi István: *A marxista társadalomtudományi fogalmak használhatatlansága.* Jogelméleti Szemle, 2003/4., 15. jegyzet; Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilitástalansága és a szocializmus reformációja.* Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989, 81. o.
- ¹⁶ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1971–1979.* III. k. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 181. o.
- ¹⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. 1975. március 17–22. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- ¹⁸ J. V. Sztálin: *A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései.* Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950. Vö. Fogarasi Béla: *Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései” című munkájának hatása a magyar tudomány fejlődésére.* In: *Filozófiai előadások és tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.
- ¹⁹ J. V. Sztálin: *A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban.* Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950.
- ²⁰ A szűzföldek feltörése a hrucsovi szovjet mezőgazdasági kampányok része volt, később katasztrofális eredményeket hozott. A főlészántott sztyeppéről a szél elfújta a vékony termőréteget, ezért megindult ezeknek a területeknek a sivatagosodása. Lásd Varga Zsuzsanna: *Változások és folytonosságok a szocialista országok agrárpolitikájában 1953–1964.* Múltunk, 2013/3., 42. o.
- ²¹ Breznyev főtitkár Marx-díjat kapott a marxizmus–leninizmus tudományának továbbfejlesztésében szerzett érdemeiért. L. I. Breznyev: *A szovjet társadalom politikai rendszerének fejlődése.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- ²² A lektori vélemény szerint: „A szerző igencsak túlértékeli az SZKP XXII. kongresszusának jelentőségét, pozitív szerepét és Hruscsov tevékenységét. [...] Értékelése után nehezen érthető meg, miért került sor Hruscsov leváltására.” Idézi Standeisky Éva: *Bomlás. A hatalom és a kulturális elit.* In: „Hatvanas évek” Magyarországon. *Tanulmányok.* Szerk.: Rainer M. János, 1956-os Intézet, Budapest, 2004, 322. o.
- ²³ Pokol Béla: *Politikai reform és modernizáció.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989, 416–417. o.
- ²⁴ Aczél György (1917–1991): kommunista politikus, a Kádár-korszak idején a magyar kulturális élet legfőbb irányítója. Lásd Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Sfk Kiadó Kft., Budapest, 1997.
- ²⁵ Idézi *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról.* Szerk.: Rácz Árpád, Rubicon, Budapest, 2001, 19. o.
- ²⁶ H. Szilágyi István: *A marxista társadalomtudományi fogalmak használhatatlansága.* Jogelméleti Szemle, 2003/4., 6. jegyzet.

- ²⁷ Az alapfokú oktatás minden állampolgárnak alanyi joga és egyben kötelezettsége is. 1951. évi 15. és 1959. évi 29. sz. tvr., 1961. évi III. tv.
- ²⁸ Szamel Katalin: *A gazdasági, szociális, kulturális jogok értéke (Emberi jog, állampolgári jog, alanyi jog, szabadság vagy valami más?)*. Acta Humana, 1993/11., 27. o.; Tóth Károly: *Néhány megjegyzés a szociális jogokról*. In: Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat. Tanulmányok. Szerk.: Ádám Antal, Hanns-Seidel-Stiftung, Budapest, 1994, 54. o.; Menyhárt Szabolcs: *A szociális jogok alkotmányos megítélése, különös tekintettel a társadalombiztosításra*. Magyar Jog, 2004/8., 470. o.; Lőrincz Lajos: *Gazdasági, szociális és kulturális jogok*. Állam- és Jogtudomány, 1963/1., 43. o.
- ²⁹ Sajó András: *Látszat és valóság a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986, 226–227. o.; Andorka Rudolf: *Szegénység Magyarországon*. Társadalmi Szemle, 1989/12., 30. o.
- ³⁰ Az egyik legismertebb példa: Mindszenty József zalaegerszegi plébánosként minden évben 34 szegény vidéki középiskolás diáknak biztosított ingyenes lakást és ellátást. Lásd Közi-Horváth József: *Mindszenty bíboros*. www.katolikus.hu/mindszenty.html
- ³¹ Egyébként Lenin sem várta el, hogy a kommunista berendezkedés valóban baloldali legyen. Lásd V. I. Lenin: *A „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége*. Magyar Helikon, Budapest, 1980, 262. o.
- ³² *Magyarország története 1918–1975. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: Balogh Sándor, Föglein Gizella, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1986, 155. o.
- ³³ *Pedagógiai Lexikon III*. Szerk.: Báthory Zoltán, Falus Iván, Keraban Kiadó, Budapest, 1997, 166. o.
- ³⁴ Wlassics Gyula (1852–1937) jogász, közjogi író, az MTA tagja. 1895-től 1903-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- ³⁵ Klebelsberg Kunó (1875–1932) jogász, országgyűlési képviselő, művelődéspolitikus, rövid ideig belügy-, majd vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- ³⁶ *Pedagógiai Lexikon*. Főszerk.: Nagy Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, II., 1977, 245. o., III., 1978, 668. o.
- ³⁷ Ratkó Anna 1949 és 1953 közötti népjóléti, majd egészségügyi miniszterségének, illetve tágabban az 1950 és 1956 közötti fél évtizednek a népesedéspolitikára utaló elnevezése. Az abortusztilalom és a gyermektelenségi adó miatt a természetes szaporodás üteme ezekben az években jelentősen nőtt.
- ³⁸ *Statistikai tájékoztató az alsófokú oktatási intézmények 1969/70. tanévi helyzetéről*. Összeáll.: Kurucz Dezső, Művelődésügyi Minisztérium Tervfőosztály Statistikai Osztálya, Budapest, 1970, 15. o.; Miksa Lajos: *A magyar közoktatás tönkretétele. Adalékok egy megírandó iskolatörténehez*. Hitel, 2009/3., 77–86. o.
- ³⁹ Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 459. o.
- ⁴⁰ A bajai akciót az államvédelmi osztály rosszul hangolta össze a sajtóval. A bajai ciszterciek gimnáziumában talált fegyverekről és összeesküvőkről szóló tudósítás az előtt jelent meg a Szabad Népből, mielőtt az akcióra sort kerítettek volna. Ugró Miklós: *A lelkek megszállása. Az oktagonni lövöldözés ürügyén törték le a katolikus egyház ellenállását*. Magyar Nemzet, 2016. május 25.
- ⁴¹ Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terroriszervezet története*. Korona Kiadó, Budapest, 2000, 101–103. o.
- ⁴² Lénárd Ödönt 1948-ban azért tartóztatták le és ítélték el, mert arra figyelmeztetett, hogy utóljára Hitler államosította az iskolákat. Lásd Lénárd Ödön: *Erő az erőtlenségben*. Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2008, 13. o.
- ⁴³ Dinnyés Lajos (1901–1961): kiscsapatpárti politikus, miniszterelnök. Készségesen kiszolgált a Magyar Kommunista Párt hatalmi törekvéseit.
- ⁴⁴ Ezt Rákosi saját kezűleg írta be.
- ⁴⁵ Horváth Márton (1906–1987): kommunista politikus, a Politikai Bizottság tagja, a Szabad Nép főszerkesztője.
- ⁴⁶ Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcson 1948–1953*. Magyar Könyvklub, Budapest, 1996, 322. o.
- ⁴⁷ Sárközy Pál főapáthelyettes levéltervezete a tartományfőnököknek. EPL 7480/1948; Kivonat az 1948. augusztus 27-i püspökkari ülés jegyzőkönyvéből. Kalocsai Érseki Levéltár – Iskolai határozatok. 3879/1948. Kivonat az 1948. augusztus 27-i püspökkari ülés jegyzőkönyvéből.
- ⁴⁸ Erről a kérdéstről a pedagógusok lapjában így írtak: „A jó pedagógus egy kicsit színész is, egy kicsit bíró is. A jó történelemtanár pedig nem is kicsit – politikus. [...] Elolvassuk a görög vallásról szóló olvasmányt, majd részletesen ismertetem a mitológikus elképzeléseket az istenekről és főleg a világról.

- A naiv elképzelések derültségét, nemegyszer hangos nevetést fakasztanak. Ez az a pillanat, amelyet meg kell ragadni. [...] A továbbiakban egyetlen szóval sem mondom, hogy nincs Isten. Sőt, azt bizonygatom, hogy milyen sok van. Lám csak, a görögök mennyivel rendelkeznek. De nemcsak a görögöknél van ennyi isten, hanem másutt is. [...] A fogalmazás: Augustus császár uralkodása alatt született – keresztény legenda szerint – Krisztus, a kereszténység megalapítója. Felfigyelnek a »keresztény legenda szerint« és a »Krisztus, a kereszténység megalapítója« kitételre. Ez számukra új, igényli a magyarázatot, amely a következő. Krisztus csodatevéséről, születéséről csak keresztény források szólnak, amelyekről feltételezhető, hogy kissé hazabeszélnék. Hát nem furcsa, hogy a kor krónikásai, akik egész sereg apró-cseprő dolgot feljegyeznek, Krisztus csodálatos tetteiről egyetlen sort sem írtak? [...] Igen jól el lehet mélyíteni a következő gondolatot: a történelem folyamán, ha a pápától segítséget kértek (a terjeszkedő török ellen, a keresztény világ védelmében), bárha dugig tömve vala kincstára, legfeljebb megáldotta a fegyvereket és harcosokat, vagy imádkozott a győzelem érdekében, de pénzt, katonát nem küldött. Nem mulasztom el megemlíteni például, hogy a nándorfehérvári diadalban a pápa egyetlen érdeme, hogy délben meghúztatja a harangokat [...] Az az ember, akit hite irányít, csak vakon bolyong a világban. Nincs meggyőződve semmiről, mert meggyőződése kialakítását a hit gátolja. Igen érdekes, hogy a vallások mily sokszor akadályozták az elmélkedést, a hívek természet- és társadalomkutató tevékenységét. Miért? Nyilván azért, mert tudták, hogy a tudomány és a hit ellenségek. Okos ember azt fogadja el, amiről meggyőződött. Nos, istenről nem lehet meggyőződni, őt hinni kell. Olyan istent, amilyent a vallások tanítanak, én még sohasem láttam, tapasztaltam, nem is tudom elképzelni – nem is tudom elhinni.” Lásd Torma Győző tanulmánya. Köznevelés, 1963. május 10., 274. o.
- ⁴⁹ Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülésének jegyzőkönyve. MOL 288. f. 5. cs. 83. ő. e.
- ⁵⁰ Idézi Mészáros István: ...*Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1957–1975 II.* Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994, 72. o.
- ⁵¹ A rendelet szövegét közölte: Magyar Katolikus Almanach II., 625–627. o.
- ⁵² Templomban csak elsőáldozásra lehetett két hónapig tartó, bérmlásra pedig egy hónapig tartó előkészítő oktatást tartani, heti egy-két órában. Az ifjúság templomon kívüli tanítását szigorúan ellenőrizték, büntették. Pl. Bulányi György atyát kis csoportos vallásoktatásért 1952. december 9-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Lásd Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.* Lämpás Kiadó, Abaliget, 2002, 501. o.
- ⁵³ Valuch Tibor: *Rekviem a parasztságért.* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1988, 54. o.
- ⁵⁴ Szövegét közli: Magyar Katolikus Almanach II., i. m. 631–635. o.
- ⁵⁵ Mészáros István: ...*Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1975–1990 III.* Márton Áron Kiadó, Budapest, 1995, 58. o.
- ⁵⁶ *Tanterv az általános iskolák számára.* A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1220-10/1950. VKM sz. rendeletével. Budapest, 1950.
- ⁵⁷ Mészáros: ...*Kimaradt tananyag...*, II. i. m. 36. o.; Mészáros: ...*Kimaradt tananyag...*, III. i. m. 72. o.; Donáth Péter: *A „kettős nevelés”-ről az ötvenes években.* Valóság, 2000/7., 64. o.; Donáth Péter: *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868–1958.* Trezor Kiadó, Budapest, 2008, 450. o.
- ⁵⁸ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal kapcsolatos kérdésekről.* Köznevelés, 1950/8., 210. o.
- ⁵⁹ T. D. Liszenko (1898–1976) támadást indított a genetika tudománya ellen, és azt vallotta, hogy neveléssel meg lehet változtatni az örökletes tulajdonságokat. A növénynevelés terén is szélsőséges nézeteket vallott. Fő művei: *A biológiai tudomány állásáról.* Bratsztvo-Jedinsztvo Kiadó, Noviszád, 1949; *Agrobiológia.* Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1950; *A hőtenyésző hatása a növényi fejlődésfázisok időtartamára. Kísérletek a pázsitfűfélékkel és gyapottal.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1951; *Növények szakaszos fejlődése: tanulmányok a mezőgazdasági növények szakaszos fejlődésének és jarovizációjának elmélete köréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.
- ⁶⁰ Szebenyi Péter: *Feladatok, módszerek, eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára.* Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1970, 176–177. o.
- ⁶¹ Az általános iskola 4. osztályos tanulóit pl. Farkas Mihály szavai győzték meg II. Rákóczi Ferenc nagyságáról: „Rákóczi Ferenc a szabadságharc vezéréneként él népünk szívében. Ő volt a Habsburgok ellen

- folytatott igazságos háború legendás katonai és politikai vezetője.” Lásd: *Negyedik könyvünk. Az általános iskolák számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1952, 129. o.; *Tanterv.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1951, 20. o.
- ⁶² Tanterv, i. m. 22. o.
- ⁶³ Uo. 24. o.
- ⁶⁴ *Földrajz a gimnáziumok II. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, é. n., 274. o.
- ⁶⁵ *Földrajz a gimnáziumok I. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, é. n., 196. o.
- ⁶⁶ Tanterv, i. m. 33. o.
- ⁶⁷ Uo. 33. o.
- ⁶⁸ *Általános iskola 4. osztály.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
- ⁶⁹ Nagy Sándor: *A neveléstudomány mai helyzetéről.* Társadalmi Szemle, 1958/4., 75. o.
- ⁷⁰ *Nevelélmélet.* Szerk.: Nagy Sándor, Horváth Lajos, Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.
- ⁷¹ Szabad Nép, 1955. szeptember 1.
- ⁷² *Tanterv a tanító(nő)képzők számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1951, 15. o.
- ⁷³ Bizó Gyula: *Politikai nevelés a pedagógusképző intézetekben.* Köznevelés, 1955, 457–459. o.; vö. Jóború Magda – Mészáros István – Tóth Gábor – Vág Ottó: *Neveléstörténet.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1984, 383. o.
- ⁷⁴ Ortutay Gyula: *Művelődés és politika.* Hungária Könyvkiadó, Budapest, 1949, 191–192. o.
- ⁷⁵ Idézi Mészáros: ...*Kimaradt tananyag...*, II. i. m. 111. o.
- ⁷⁶ *Tanterv és utasítás az általános iskolák számára.* Kiadta a Művelődési Minisztérium a 16/1962. (MK 23.) MM sz. utasítással. Szerk.: Miklósvári Sándor, Budapest, 1963.
- ⁷⁷ Idézi Kovács Éva: *Öt nap tanulás – egy nap munka. Munkaoktatás a Kádár-korszak elején.* História, 1995/9–10., 45. o.
- ⁷⁸ Idézi Mészáros István: ...*Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1945–1956 I.* Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994, 73. o.
- ⁷⁹ Uo. 74. o.
- ⁸⁰ Idézi Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 19. o.
- ⁸¹ *Világnézeti nevelés a belgyógyászat oktatása keretében.* Budapest, 1973.
- ⁸² A beszéd megjelent a Köznevelés 1961. május 14-i számában.
- ⁸³ Idézi Lőcsei Gabriella: *Egérlyukak.* Magyar Nemzet, 2008. június 28.
- ⁸⁴ Szávai Nándor: *Az új típusú tanügyi igazgatás feladatai.* Köznevelés, 1950/1–2., 2. o.
- ⁸⁵ Köznevelés, 1950/9., 245. o.
- ⁸⁶ 1961-ben az alábbi feltételeknek kellett megfelelni a felvételi vizsgák során: „...ahhoz, hogy az intézmények (az előírt) szociális arányt elérjék, a felvételi vizsgán megjelent munkásszámazású tanulók 60, a dolgozó-paraszt származásúak 62 és az értelmiségi származásúaknak 43%-át kell felvenni.” Lásd 1961-es Statisztikai tájékoztató. Idézi Sáska Géza: *Rendszerek és váltások.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007, 105. o.
- ⁸⁷ Kardos József: *Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak iskolapolitikája.* Iskolakultúra, 2003/6–7, 74–75. o.; Kovács József: *A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta.* Pedagógiai Szemle, 1952/6., 493. o.
- ⁸⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei.* 4. kötet. 1957. május 21. – 1957. június 24. Szerk.: Baráth Magdolna, Ripp Zoltán, Intera Rt., Budapest, 1994, 69. o.
- ⁸⁹ Szigeti József (1921–2012) kommunista politikus, marxista filozófus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1957 és 1959 között művelődési miniszterhelyettes, 1959 és 1968 között az MTA Filozófia Intézetének igazgatója.
- ⁹⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető..., i. m. 57. o.
- ⁹¹ MOL M-KS-288. f. 5/83. ó. e.
- ⁹² A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető..., i. m. 70–71. o.
- ⁹³ Idézi Tyekvicska Árpád: *1962.* In: *Beszélő évek (1957–1968).* A Kádár-korszak története I. Szerk.: Révész Sándor, Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000, 252. o.; Vö. Elekes Zsuzsanna – Pázmándy

Györgyi: *Társadalmi egyenlőtlenségek az egyetemi felvételin.* Medvetánc, 1981/2–3., 79. o.; Vö. Takács Róbert: *Származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

- ⁹⁴ A kitüntetést az 1946. évi VIII. törvénnyel alapították a szabadságért, demokráciáért folytatott küzdelemben kimagasló érdemeket szerzett személyek tevékenységének elismeréséért. Adományozását az 1953. évi V. tv. megszüntette, majd az 1957. évi 61. sz. tvr. újból visszaállította azokra nézve, akik részt vettek az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében. A felvételi vizsgára vonatkozó kedvezményeket a 3/1968. (V. 26.) MM sz. rendelet 17. § (2) bekezdés és a 105/1966. (MK. 2.) MM sz. utasítás szabályai biztosították.
- ⁹⁵ A Minisztertanács a 25/1957. (IV. 21.) MT sz. rendelettel alapította, és az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében való közreműködésért adományozta.
- ⁹⁶ A kitüntetést a szovjet típusú diktatúra kiépítése érdekében tett cselekmények jutalmazásáért az 1966. évi 29. sz. tvr.-tel alapították. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa egy ízben, 1967. május 1-jén adományozta. Vö. 3/1968. (V. 26.) MM sz. rendelet és 105/1966. (MK 2.) MM sz. utasítás.
- ⁹⁷ *A Magyar Népköztársaság kitüntetései.* Szerk.: Besnyő Károly, Ruda Ilona, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 28–29., 51–52., 85. o.